

MARKS'IN SINIF KURAMINDAKİ EKSİKLİKLERE ERİCH FROMM'UN ELEŞTİRİSİ*

Sevra FIRINCIOĞULLARI**

Özet

Bu çalışmanın amacı sosyoloji içinde çok tartışılan Marks'ın sınıf kuramının tanıtılması ve kuramdaki temel eksikliklerin ortaya konmasıdır. Uzun süredir sınıfsal analiz ve buna yaklaşımların sosyolojide hâkim olduğu bilinmektedir. Ancak sınıf tartışmaları içinde büyük etki yaratmış olan Marksist sınıf kuramına yönelik eleştirilere, kuramın içindeki eksikliğe dair tespitlere çok az rastlanmaktadır. Marks'ın kuramına dair en etkili eleştiri, kuramdaki eksikliği analitik yaklaşımla analiz eden Erich Fromm'a aittir. İnsana disiplinler arası alandan ve tüm potansiyelleri üzerinden bakan Erich Fromm, psikiyatri, antropoloji, sosyoloji ve hukuk alanlarının tümünü birleştirerek kendine özgü yeni bir sosyoloji alanı geliştirerek Marks'ın kuramını incelemiştir. Kuramın değerli olduğu konusunda tartışma götürmez bir kanıda olsa da kuramda çok ciddi eksiklerin olduğunu belirtmiştir. Kendi çalışmaları içinde Marks'ın değer teorisi ve sınıf yaklaşımını oldukça geniş ölçüde tartışan ve onlara yer veren Fromm, kuramın kendi özüne içkin eksiklikleri ayrıntısıyla ele almıştır. Bu çerçevede çalışma Marks'ın sınıf kuramını tanıtarak Erich Fromm'un eleştirileri doğrultusunda eksikliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu tartışmalar ışığında çalışmanın modernleşme ve sosyal değişim içinde gittikçe zayıflayan sınıf hareketinin nedenlerine ilişkin bir açıklama getireceği düşünülmektedir. Aynı zamanda Marksist kurama yönelik eleştirileri ve kuramın günümüz toplumunda açıklayamadığı sosyal değişimleri anlamada yararlı olacağı düşünülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Marks, Sınıf, Modernizm, Erich Fromm, Marksist Sınıf Kuramı

ERICH FROMM'S CRITICISMS OF THE DEFICENCIES IN THE CLASS THEORY OF MARKS

Abstract

The intention of this study is to introduce Marx's class theory, which is much discussed in sociology, and to reveal the fundamental deficiencies in theory. It is known that long-lasting class analysis and approaches are dominant in sociology. However, criticisms of Marxist class theory, which has had a profound impact on class discussions, are rarely found in the theory. The most influential critique of Marx's theory is that of Erich Fromm, who analyzes the lack of theory in an analytical approach. Erich Fromm, who looks at interdisciplinary interdisciplinary and all potentials, has examined Marx's theory by developing a new field of sociology unique to psychology, anthropology, sociology and law

Although it is indisputable that the theory is precious, it has stated that there are very serious shortcomings in the theory. Fromm discusses Marx's theory of value and class approach in a wide range of his own works, and has given them a place, in which he elaborates on the shortcomings of his theory. In this framework, Erich Fromm introduces Marx's class theory and aims to reveal his shortcomings in the direction of criticism. It is thought that working in the light of these arguments will give an explanation of the reasons for the gradual declining class movement in modernization and social change. At the same time it is thought that the criticisms of Marxist establishment and the social changes that theory can not explain in today's society are useful.

Keywords: Marx, Class, Modernism, Erich Fromm, Marx Class Theory

* Makale içinde Erich Fromm'a ait görüşlerin yer aldığı tartışmaların bir kısmı "Erich Fromm ve Analitik Sosyoloji" adlı çalışmadan revize edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, sevrafirinci@gmail.com

Giriş

Sosyoloji tartışmaları içinde büyük yer işgale den sınıf konusu ağırlıklı olarak Marksist terminolojinin kavramlarıyla ele alınmakta ve bu temelde yorumlanmaktadır. Marks'ın sınıfa ilişkin yaklaşımının değerinin yadsınamayacağı bilinmekle birlikte kuramda bazı eksikliklerin olduğu açıktır. Buna dair en önemli eleştiri insana psikiyatri, sosyoloji, antropoloji ve hukuk alanlarının üstünden interdisipliner çizgide bakan Erich Fromm'a aittir.

Fromm'un yazılarında ağırlıklı yer işgal eden Marks'ın kuramındaki bu eksiklikler insana çok yönlü ve derinlikle bakan bir sosyal bilimci olması itibariyle önemlidir. Günümüzde kapitalizmin geldiği noktada Marks'ın görüşleri ve özellikle sınıf kuramına dair eksiklik Fromm tarafından ele alınmış ve analiz edilmiştir. Bu çalışmada Marks'ın genel görüşleri ve sınıf kuramı tanıtıldıktan sonra Fromm'un bu yöndeki eleştirileri ortaya konmuş, daha adil ve insanca bir bölüşümün imkanını içeren ve sınıf temelli olmayan dair bazı tartışmalara yer verilmiştir.

Sosyoloji açısından sınıf kavramı, aynı çıkarları paylaşan, aynı sosyal konuma sahip dolayısıyla aynı yaşam standardına sahip olan ve bu özellikleri ile diğer sınıflardan ayrılan grubu tanımlamaktadır.

Latince classis kökünden türeyen sınıf sözcüğü eski Roma'da yurttaşları servetlerine göre bölen çeşitli kategorileri tanımlayan bir kavram durumundadır. Sınıf sözcüğü Fransızca'ya (classe) 14. yüzyılda, İngilizce'ye ise (class) 16. Yüzyılda girmiştir. 1656'da Thomas Blount adlı bir dilbilimci tarafından hazırlanan bir İngilizce sözlük, sınıf teriminin ilk kez "insanların çeşitli hiyerarşik derecelere göre dağılımını ya da sıralanmasını" gösteren bir kavram olarak kullanıldığını belirtmektedir. Daha sonra okullardaki ve eğitim programlarındaki düzenlemeleri anlatmak amacıyla daha yaygın bir kullanım alanına kavuşacaktır. 1767 yılında İskoç aydınlanmasının öncülerinden Adam Ferguson sözcüğü ilk kez modern toplum içindeki bölünmeyi tanımlamak ve aristokrasi ile demokrasi arasındaki farkı göstermek için kullanılmıştır. Zamanla toplumsal gruplaşmayı veya insanlar arasındaki hiyerarşiyi, özellikle alt tabakaları niteleyen bir kavramsal kategori olarak kullanılmaya başlanmıştır (Öngen, 1996: 31)

Sınıf kavramı bu genel çerçevede içinde, belli bir sosyal tarihsel mirasın sahibi olan bireylerin bir araya gelişiyle tanımlanabilir. Sınıfı meydana getiren bireylerin ise kültürel, ekonomik veya politik yönden ortak herhangi bir paydada buluşması gerekmektedir. Sosyoloji tarihinde, özellikle ekonomik sınıf söz konusu olduğunda farklı yaklaşımlar ve teoriler ortaya atılmıştır. Ancak bunlardan en önemlileri Max Weber ve Karl Marks'a aittir.

Marx'ın Sınıf Kuramı

Marks, sınıfı, tarihsel olarak karşıt çıkarların birbirinden tamamen farklı olduğu ve çatıştığı gruplar olarak ele almış ve sınıfa ilişkin görüşlerini sosyal değişimin gerçekleşeceği evrimci bir çizgi doğrultusunda şekillendirmiştir. Buna göre tarihin akışı çıkarları birbirinden tamamen farklı grupların çatışması ile akan bir seyir izlemektedir. "Antik dönemde kölelerle efendiler, feodalizmde serflerle feodal derebeyleri, kapitalizmde burjuva veya kapitalistlerle işçiler söz konusu çıkarları karşıt çiftleri meydana getirir (Cevizci, 2005: 1490).

Marks'a göre tarihte, üretim araçları ve özel mülkiyet sahipliğinin ortaya çıkışıyla birlikte sınıflar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Marksist terminolojiden bakıldığında sınıflar, mülkiyet ilişkileri ve üretim sistemi içerisinde üretim araçlarına sahip olma derecesi ile belirlenir. Bu doğrultuda Marks, bir toplumdaki nüfusu da üretim araçları ve mülkiyet ilişkileri bağlamında karşıt cephelerde konumlanmış sınıflar olarak ele alır. Ve kurtuluş yolunu sömürülen sınıfın mücadelesiyle birlikte bu sömürünün ortadan kalktığı yeni bir oluşum içinde ele alır.

Ücret, yabancılaşmış emeğin dolaysız bir sonucu ve yabancılaşmış emek de özel mülkiyetin dolaysız nedenidir. Bunun sonucu, terimlerden birinin yok olması öbürünün de yok olması sonucunu verir. Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyet ile bu ilişkisinden, ayrıca toplumun özel mülkiyetten vb, kölelikten kurtuluşunun , yalnızca işçilerin kurtuluşunu içerdiği için, kendini işçilerin kurtuluşu siyasal biçimi altında dile getirdiği sonucu da çıkar; insanın tüm köleliği işçinin üretim ile ilişkisinde içerildiği ve bütün kölelik ilişkileri bu ilişkinin çeşit ve sonuçlarından başka bir şey olmadığı için insanlığın evrensel kurtuluşu, işçilerin kurtuluşu içine konmuştur (Marx, 1993, 138).

Antik dönemden kapitalist döneme kadar tüm toplum yapılarını aynı karşıtlık ile açıklayan Marks, kapitalist toplumda da sınıfı üretim araçlarına ve mülkiyete sahip olan sermaye sahipleri ile emeklerinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan işçiler olarak ikiye ayırmıştır. İşçilerle kapitalistlerin bu konumlanması tarihsel süreçte hep var olan, üretim sisteminin değişimi ile birlikte biçim değiştiren sömürü ilişkisinin oluşumu ile açıklar. Bu sömürü ilişkisini kapitalist sistemde artı değer kavramı ile temellendirir.

Marx'a göre, kapitalist sistemde işçi işgücünü belli bir ücret karşılığı kapitaliste satar. Ancak işçinin aldığı ücret hiçbir zaman aldığı emeğin tam anlamıyla karşılığı değildir. Örneğin, günde sekiz saat çalışan bir işçi kendi emeğinin karşılığı olarak dört saatlik ücret alır. Çalışma gününden kalan dört saat ise sadece kapitalistin yararına harcanan emektir. Yani, kapitalist sistemde işçiye üretimde mallara kattığı değerden daha azı ödenir. Üretim karşılığında fazla olan emek artı – emek, yaratılan değer ise artı – değer olarak tanımlanır (Cevizci, 2005: 154).

Marks'ın artı değer üzerinden temellendirdiği bu sömürü ilişkisi kapitalistin daha çok zenginleşmesine dolayısıyla işçilerin daha çok sömürülmesine ve yoksullaşmasına yol açmaktadır. Marx'a göre bu durum özellikle 19. yüzyılda kapitalizmin vahşi bir karakter kazanmaya başladığı süreçten itibaren daha görünür bir hal almıştır. Bu süreçte kapitalizmde gerçekleşen sermaye birikiminin temelinde sömürülen sınıfın el konulan emeği yani artı değer olduğunu vurgulayan Marks, birikimsel zenginliğin de, derin yoksulluğun da temel nedenini artı değere el konulması ile açıklar.

Bir makineyi kullanan kapitalistin onu anlaması gerekmez Ama makinede gerçekleşen bilim, işçilere karşı sermaye olarak ortaya çıkar. Ve gerçekte bilimin, doğal güçlerin ve emeğin ürünlerinin büyük ölçekte, toplumsal emek üzerine kurulmuş uygulamalarının tümü, yalnızca emeğin sömürsünün araçları, artı-emeğe ele koyma araçları, dolayısıyla emeğe karşı sermayenin sahip olduğu güçler olarak ortaya çıkarlar. Doğal olarak sermaye, emeği sömürmek için tüm bu araçları kullanır; ama sömürmek için bunları üretime uygulamak zorundadır. Ve bu yüzden de emeğin toplumsal üretken güçlerinin gelişmesi ve bu gelişmenin koşulları, sermayenin eylemi

olarak belirir; buna karşı bireysel emekçi yalnızca edilgen bir tutum içinde olur, yine de bu gelişme ona karşı cereyan eder. (Marx, 1999: 397, 398)

Mutlak artı – değer kapitalistler emekçilerin verimliliklerini yükseltmek için iş günü süresini arttırdıklarında oluşur... Kapitalistler işgünü uzatmaya ve proleterleri tamamen yoksulluk koşullarında tutmaya çalışmışlardır...

Bu artı – değer kaynakları analizi Marks'ın sömürünün daha keskin bir tanımını yapmasını sağlamıştır. Onun sözleriyle “artı – değer oranı, bu yüzden, emek gücünün sermaye veya emekçinin kapitalist tarafından sömürü düzeyinin kesin bir ifadesidir” aslında artı – değer işçiler tarafından yaratılan, ancak kapitalistlerin onlardan gasp ettikleri değerdir (Turner, Beegley, Powers, 2010: 169).

Marks'a göre bu sömürü ilişkisinin farklı ve uzlaşmayan çıkarları kaçınılmaz olarak bir çatışmaya yol açacaktır. Söz konusu çıkarların çatışması ise, sömürülen sınıfın kendi öz çıkarlarının farkına vardığı ve bir sınıf bilinci oluşturduğu zaman gerçekleşecektir.

Proleteriyada insan, gerçekte kendi kendini yitirmiş ama aynı zamanda bu yitirmenin teorik bilincini de kazanmıştır; üstelik artık ne sakınabileceği ne de allayıp pullayabileceği sefalet kendini ona önüne geçilmez bir biçimde zorla kabul ettiren sefalet- zorunluluğun pratik dışavurumu- onu böylesine bir insandışılığa karşı doğrudan doğruya başkaldırmaya zorlar; bu nedenle proleterya , proleterya kendi kendini kurtarabilir ve zorunlu olarak kurtaracaktır da. Nedir ki o kendi öz yaşam koşullarını kaldırmadan kendi kendini kurtaramaz. Güncel toplumun, kendi öz durumunun özetlediği tüm insandışı yaşam koşullarını ortadan kaldırmadan da kendi öz yaşam koşullarını kaldıramaz. Proleteryanın o sert ama güçlendirici emek okulundan geçmesi boşuna değildir. Söz konusu olan şu ya da bu proleterin ya da hatta tüm proleteryanın bir an için hangi ereği tasarladığını bilmek değildir. Söz konusu olan proleteryanın ne olduğunu ve bu varlığı uyarınca tarihsel olarak neyi yapmak zorunda kalacağını bilmektir. Onun ereği ve tarihsel etkinliği, güncel burjuva toplumun tüm örgütlenmesinde olduğu gibi kendi öz durumunda da elle tutulur ve bozulmaz bir biçimde çizilmiş bulunmaktadır. İngiliz ve Fransız proleteryanının büyük bir bölümünün kendi tarihsel görevinin bilincine daha şimdiden erişmiş bulunduğunu ve bu bilinci en yüksek uyanıklık derecesine yükseltmek için durup dinlenmeden çalıştığını burada açıklamak gereksiz olacaktır (Marx, 1994: 56, 60)

Marks'ın evrimci tarih anlayışı çerçevesinde değişimin temel dinamiği olarak gördüğü şey sınıftır.

Marksist toplum çözümlemelerinin temelini sınıflar oluşturur. Marx'ın kuramı toplumsal gelişmeyi sınıf mücadelelerinin ürünü olarak ele alan bir toplum anlayışına dayanır. *Komünist Manifesto* (1969: 108 – 109) ilkel komünal evreden sonraki toplumların tarihinin sınıflar arasındaki mücadelenin ürünü olduğunu en yalın biçimde dile getirir. Sınıf olgusunun Marx'ın kuramının temelini oluşturmasının nedeni işte bu noktada aranmalıdır. Çünkü Marx'a göre sınıflar yalnızca toplumun anlaşılmasını sağlamakla kalmazlar aynı zamanda onun değişmesinin anahtarını elinde tutarlar (Öngen, 1996: 49).

Sınıf ilişkileri, onun toplumsal değişim anlayışının temel dinamiği olduğu gibi, bu ilişkiler temelinde var olan eşitsiz paylaşım ve sömürü insanlık tarihini bir mücadeleler alanı olarak

tanımlamasına yol açmıştır. Zira Marks, tüm insanlık tarihini köle efendi diyalektiği temelinde ele alır. Dolayısıyla ona göre artı değer ortaya çıktığı günden beri insanlar sömürülen ve sömüren olarak kabaca iki sınıf temelinde karşılıklı mücadele içerisinde olmuşlardır. Ve bu mücadelenin kendisi, Marksist yaklaşım cephesinde toplumsal değişimin temel aktörü olarak ele alınır.

Marx, toplumsal farklılaşmanın ve eşitsizlikçi ilişkilerin kökeninde sınıf ilişkilerinin yer aldığını göstermekle toplumbilimcilerle filozofların eskiden beri üzerinde uğraştıkları bir konuya açıklık getirmiş bulunmaktadır. Antik çağdan başlayarak günümüze kadar gelen tüm toplumlar (köleci, feodal ve kapitalist) sömüren ve sömürülen olmak üzere iki temel sınıftan oluşmaktadır; bunlar arasındaki mücadele ise ancak belli bir üretim biçiminden tarihsel olarak daha ileri bir üretim biçimine geçmekle sona ermektedir. Burada durmaksızın gelişen üretici güçler karşısında bir süre sonra buna ayak uyduramayarak geride kalan üretim ilişkilerinin yol açtığı uyumsuzluğun ancak üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişim düzeyine uygun olarak yeniden örgütlenmesiyle, başka bir deyişle yeni bir üretim biçimi sistemine geçmesiyle giderileceği varsayılmaktadır (Öngen, 1996: 51).

Ona göre sınıfı tanımlayan temel faktör, bireylerin ekonomik sistem içerisinde konumlanışıyla tanımlanabilir. Dolayısıyla üretim araçlarına sahip ve ayrıcalıklı konumda veya emeği sayesinde geçinen ancak üst sınıf tarafından sömürülen sınıf içerisinde oluşuyla açıklanabilir.

Sınıf öteki toplumsal gruplardan ayıran bir başka özellik sınıf ilişkilerinin antagonistik bir nitelik taşımasıdır. Sınıf ilişkilerinin antagonistik özü üretim araçlarına sahip olanların veya denetleyenlerin doğrudan üreticilerin artık ürününe el koyması olgusunun bir sonucudur. İşte bu yüzden sınıf mücadelesi hiçbir biçimde sınıf yapısından bağımsız gerçekleşemez.

Öte yandan söz konusu antagonistik ilişki, üretim süreci ve emek süreci içinde biçimlenir. Marksistlerin sömürünün ve sınıf mücadelesinin kaynağı olarak üretim ve emek sürecini görmelerinin ve sınıf ilişkilerini bu temelde çözümlemenin nedeni budur. Mülk sahibi ve yönetici sınıfların üretim araçları ve doğrudan üreticilerin emeği üzerinde denetim sağlama çabaları, sınıf mücadelesinin de temelini oluşturur (Öngen, 1996: 58).

Marks, bu geçiş sürecinin gerçekleşebilmesinin temelinde sınıfların antagonistik ilişkilerinin iyice keskinleşmesi, yani uzlaşmaz çıkarlarının gerilerek çarpışması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu süreci sınıf çatışması kavramında netleştiren Marks'a göre tarihsel süreçte sınıflar sömüren ve sömürülen olarak nitelendirilebilecek şekilde konumlanmışlardır. Bunlar arasındaki mücadele sınıf çatışması kavramına karşılık gelmektedir.

Sınıf çatışması “Marksist terminolojide, çıkarları birbirine karşıt ya da aykırı sınıflar arasındaki örtük ya da belirtik, fiili veya potansiyel mücadele veya savaş durumu. Toplumu meydana getiren iki sınıf arasındaki ekonomik çıkar ve siyasi egemenliğe dayalı mücadeleyi sınıf çatışması şeklinde tanımlayan Marks'a göre, sınıf çatışması ya da mücadelesi tarihin itici gücünü oluşturur. Örneğin, feodalizmden kapitalizme geçiş, toprak sahibi aristokrazi ile yükselen kapitalist burjuva arasındaki çatışmanın sonucu gerçekleşir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş ise, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında giderek yoğunlaşan kutuplaşmanın ve işçi sınıfının sömürülmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Cevizci, 2005: 1491).

Sınıf çatışmasını ortaya çıkabilmesi için, için özellikle sömürülen sınıfın kendi çıkarlarının farkına varması gerektiğini vurgulayan Marks, bu görüşlerini sınıf bilinci kavramında netleştirmektedir. Özellikle kapitalist sistemde proletaryanın, yani üretim araçlarına sahip

olmayan ve emeğini satan sınıfın, üretim araçlarına sahip olan ve üretim sürecinde artı değere el koyan sınıf karşısındaki konumu fark etmesi sürecini tanımlamaktadır. Bu durum aynı zamanda, sömürülen sınıfın kendi konumunu fark ettiği dolayısıyla uzlaşmaz çıkarların çarpıştığı ve tarihsel anlamda değişimin gerçekleşeceği bir süreci anlatmaktadır.

Bugünün işçisi kendinden, yani bireysel olarak alacağı ücretten başka bir şey düşünmez. Öteki güçlerle kendi elbirliğinden kaynaklanan büyük, engin gücü hesaba katmayan kendisidir. Eleştirel eleştiriye göre tüm kötülük, yalnızca işçilerin düşüncesinden gelir. Oysa İngiliz ve Fransız işçileri, kendi elbirliklerinden kaynaklanan “büyük”, “engin” gücün çok derin ve çok yaygın bilincini göstermeleri bir yana birbirlerine işçi olarak dolayimsız gereksinimleri konusunda karşılıklı bilgi vermekle yetinmedikleri ama insan olarak gereksinmelerini de öğrendikleri birlikler kurmuşlardır. Ama bu yığın işçileri, Manchester ve Lyon atelier’lerinde çalışan bu komünist işçiler, onları patronlarından ve kendi öz pratik alçalmalarından “arı düşünce”nin kurtaracağına inanma yanılgısına düşmezler. Onlar varlık ile düşünce arasındaki ayrımı çok acı bir biçimde duyarlar. Onlar mülkiyetin, sermayenin, paranın, ücretli emeğin vb, hiç de kendi inceleme yetilerinin yalın yaratıları değil ama varlıklarının yabancılaşmasının çok pratik, çok somut sonuçları olduklarını, öyleyse insanın yalnızca düşüncede, yalnızca bilinçte değil ama yığın varlığında da yaşamda da insan durumuna gelmesi için, onların da pratik, somut biçimde kaldırılmaları gerektiğini bilirler. Kutsal Aile (Marx, 1994: 78, 80)

Sınıf bilinci kavramı, Marksist terminolojide sömürülen sınıfın öznel bilinci olarak tanımlanır. Bu öznel bilince eriştiğinde emekçi sınıf gerçek çıkarlarının farkına varacak yeni bir dönemin başlangıcının temel aktörü olacaktır. Bu yeni dönem Marks’a göre sosyalizmdir.

İşçi sınıfı ya da proletaryanın, burjuvazi karşısındaki nesnel sınıfsal durumunun ve kapitalizmin sosyalizme dönüşümündeki tarihsel rolünün bilincinde olmasını, yani sınıfın öznel boyutunu sınıf bilinci diye tanımlayan Marx’a göre, söz konusu bilinç, işçi sınıfının özel mülkiyetle kolektif üretim güçlerine dayanan kapitalist üretim ilişkileriyle ilgili somut deneyiminin bir sonucu olmak durumundadır (Cevizci, 2005: 1491).

Sosyalizme geçiş sürecinde, kendinde sınıf yani sınıf bilincine erişmenin dolayısıyla sınıf çatışmasının oluşmasını engelleyen bazı süreçlerin varlığı söz konusudur. Zira ona göre artı değer ile temellenmiş bulunan bu sömürü ilişkisinin devamlılığı bazı meşrulaştırma biçimleri ile gerçekleşmektedir. Söz konusu meşrulaştırma politik ve ideolojik araçlarla gerçekleştirilir ve sistemin devamlılığı bu meşrulaştırma araçları ile sağlanır.

İdeoloji, yanlış ya da tahrif edilmiş fikirler, inançlar bütününe; bir toplumda hakim sınıfın fikirler dünyasında yarattığı, somut gerçeklikten kopuk olup, toplumdaki egemen sınıfa ezilen sınıf üzerindeki iktisadi egemenliğini pekiştirme imkanı veren fikirler toplamına tekabül eder. Hakim ideoloji olarak da bilinen bu ideolojinin yaptığı olumsuz etkiyi Marx, “insanların ve insanlar arasındaki ilişkilerin bir *cameraobscura*’daki (karanlık odadaki) gibi baş aşağı görünmesine yol açan olumsuz bir etki diye tanımlamıştır...

Marx’a göre, dünyaya ve özellikle de sosyal dünyaya ilişkin bilgi ve kavrayışımız politik çıkarlar tarafından belirlenir. Hakim sınıfa tabi olan, ezilen ve sömürülen sınıfların değil de, doğrudan doğruya hakim sınıfın çıkarına olan belirli birtakım inançlar, fikirler ve dünyayı görmenin belirli yolları vardır. Söz gelimi kralların ilahi yönetme hakkına inanmak,

feodalizmde egemen sınıfın yararınadır. Kralın ve aristokrasinin otoritesi gerçekte onlara Tanrı tarafından verilmiş bir otoritedir.

Aynı şekilde sosyal dünyayı bütünüyle bireyci bir perspektiften ve tümüyle yarışmaya açık bir yer olarak görmek, kapitalizmde hâkim sınıf olan burjuvazinin yararınadır (Cevizci, 2005: 893, 894).

Marks'a göre sömürülen sınıfın kendi sınıf çıkarlarının farkına varamaması sistemin işleyişini garantilemektedir. Üretim araçlarını ellerinde bulunduran ve emekçilerin artı değerine el koyan kapitalist sınıfın çıkarlarının devamını sağlamak için ideolojik yanılsamalar yaratılır. Bu yanılsamalar özellikle kapitalist sistemde kitle iletişim araçları ve üst yapı kurumları tarafından gerçekleştirilir. Marks'ın sömürü ilişkilerinin devamını sağlayan araçları ve bu süreçte kullanılan mekanizmaları anlayabilmek için onun üst yapı ve alt yapı kavramlarını tanımlamak gerekmektedir.

Marksist anlayışta toplum “iki temel yapı üzerine kurulu bir bütünlüktür.

—Mal ve hizmetlerin üretimi ve dağılımıyla ilgili ekonomik alt yapı

—Devlet, hukuk aile gibi temel toplumsal kurumları içeren toplumsal, siyasal ve ideolojik bir üst yapı

Ekonomik alt yapı toplumun temel kuruluşudur. O, sadece mal ve hizmetlerin üretimini değil, aynı zamanda üst yapıyı oluşturan diğer tüm toplumsal kurumları -hatta toplumun yaşam biçimini, hükümet şekli ve düşünme tarzını- belirler” (Slattery, 2007: 104).

Alt yapı kavramı bir toplumda egemen olan üretim ilişkilerini ve üretim sistemini tanımlamaktadır. Üst yapı ise daha çok toplumda egemen olan düşünce ve söz konusu düşünceleri biçimlendiren mekanizmaları tanımlamaktadır. Söz konusu mekanizmalar ekonomik yapının yansımalarıdır ve çoğunlukla ekonomik zeminde var olan eşitsiz durumları örtme işlevi görmektedirler. Marks'ın üst yapı kavramını en genel kapsamda şu şekilde tanımlamak mümkündür: “Toplumun ekonomik yapısını yansıtan, hukuki, siyasal, ideolojik ve kültürel sistemlerine verilen ad” (Cevizci, 2005: 1682). Üst yapı, Marks'a göre sömürülen sınıf ve ekonomik yapı tarafından biçimlendirilen ve sömürü ilişkilerini maskeleyen için kullanılmaktadır. İdeolojik yanılsama üst yapı kurumları tarafından devlet, kitle iletişim araçları, eğitim sistemi yoluyla gerçekleştirilir.

Marx'ın bakış açısından insan yaşamının sosyal ve kolektif doğası, kapitalist düzende bu şekilde ideoloji yoluyla gizlenirken, proletaryanın kapitalizme karşı koyma ya da direnme imkânları en aza indirgenir. Hâkim sınıf fikirlerini çok çeşitli iletişim biçimleri ve eğitim üzerindeki kontrolü sayesinde bütün bir topluma yayar. Öyleyse, Marksist bakış açısından ideoloji dünyayı, özellikle de sosyal dünyayı görmenin çarpıtılmış, tahrif edilmiş bir yoludur. Bununla birlikte, onun kesinlikle yanlış olduğu söylenemez.

Söz gelimi, Marx'ın dinin kitlelerin afyonu olduğu görüşü bu düşüncüyü açıklıkla ifade eder. Dinin, bir düzeyden ele alındığında, bu dünyada maruz kalınan adaletsizlikler için cennete bir ödül vaadinde bulunması dolayısıyla, o elbette sömürülen sınıfın sosyal dünyayla ilgili kavrayışını bütünüyle çarpıtır...

Cennet, kendi içinde – ahret hayatında değil fakat bu dünyada gerçekleştirilmesi gereken- bir adalet idesi ihtiva ettiği için, onda son derece önemli bir düşünce ortaya çıkar. İşte ideoloji, bu

anlamda gerçek, hatta somut bir probleme getirilen aldatici, yanılsamaya dayalı bir çözümdür (Cevizci, 2005: 894).

En genel kapsamda Marksist terminolojide ekonomik determinizm olarak tanımlanan süreç alt yapının sürekli üst yapıyı belirlemesi durumudur ki bu çeşitli yanlış veya çarpıtılmış düşünce biçimlerinin gerçek çelişkileri görünmez kılmasıyla gerçekleşir. Zira Marks'a göre:

Ekonomik altyapı diğer her şeyi belirler, siyasal, toplumsal ve ideolojik faktörler tamamen ekonomik faktörlere bağlıdır ve tarihte hiçbir bağımsız nedensel etki yoktur. Tüm toplumsal çatışmalar, kurumlar ve davranışlar ilgili ekonomik gelişme evresine göre açıklanabilir... Kapitalist üst yapı bu alt yapıya sağlıklı ve disiplinli işçiler üreten aile ve eğitim sistemi aracılığıyla hizmet eder ve böylece onu meşrulaştırırken; devlet, hukuk sistemi ve medya da kitlelerin hem fiziksel hem de ideolojik kontrolünü sağlar: ideolojik kontrol sayesinde işçi sınıfı materyalizmden ve alternatif fikirlerden uzak tutularak“yanlış bilinç” içine sokulur (Slattery, 2007: 106, 107).

Marks, yanlış bilinç kavramını sistemin devamlılığını ve üst yapının alt yapı tarafından nasıl belirlendiğini açıklamak için kullanır. Ve bu görüşünü ilk dönem yazılarında genişçe yer verdiği yabancılaşma kavramı temelinde ekonomik ilişkilerdeki görünümünü de göstererek açıklar. Yabancılaşma, özellikle emek sürecindeki çelişkili çıkar ilişkilerini netleştirmek ve emekçi sınıfın sistem tarafından edilgin konuma getirilişini, emeğin de yani insanı insan eden tek eylemin, bu eylemi gerçekleştirenler tarafından nasıl görünmez kılındığını anlatmak için ortaya attığı bir kavramdır.

Marksist anlayışta emek, yani doğayı dönüştürme eylemi, insanın insan olarak kendi varoluşunu gerçekleştirdiği, kendini ortaya koyduğu bir süreci tanımlar. Bu cepheden bakıldığında emek, aynı zamanda insanı doğadan ayıran ve insan eden edim olarak betimlenir. Artı değer ve özel mülkiyetin ortaya çıktığı günden bu yana emek, hâkim ekonomik sistemler tarafından en acımasız şekilde sömürülmüştür. Dolayısıyla bu insanlaştırıcı niteliğinden sıyrılmıştır. Farklı ekonomik sistemlerde farklı şekillerde görünmez kılınan ve sömürülen emek, özellikle kapitalist ekonomik sistemde sömürünün açık şekilde gözlemlendiği bir ekonomik ilişkiler ağı içinde çerçeveselmiştir. Elbette ekonomik sistem içerisinde yer alan yabancılaşmış emek ve emekçiler için sömürü ilişkileri maskelenmiş ve büyük oranda örtülmüştür.

Marx için, kapitalizm sadece adaletsiz ve yetersiz bir ekonomik üretim sistemi olmayıp, aynı zamanda ahlak dışı ve sömürücü, insanın gerçek doğasını yadsıyan, onu kendi ürünlerinin emeğinden koparan ve ekonomik ‘vahşi bir orman’ da diğer insanlarla karşı karşıya getiren bir sistemdir. Marx için, insan doğasının özü, onu hayvanlardan ayıran şey, bilinci, hayal gücü ve kendi çevresini kontrol kapasitesidir. Bu güç, ifadesini en açık biçimde, insanların işbirliği içinde doğayı dönüştürdükleri üretim sürecinde – örneğin ev yapmak için ağaç kesmek, ormanları açarak yol yapmak gibi faaliyetlerde- bulur. Ancak, bu kendini ifade ve toplumsal işbirliği biçimi sırlandırıldığı ve engellendiği takdirde yabancılaşma ortaya çıkacaktır (Slattery, 2007: 125).

Emeğin sınırlandırılması sömürü ilişkilerinin ve sistemin devamlılığı için gerçekleştirilir. Bu nedenle emekçiler en başta emeklerine, yaptıkları işe, birbirlerine ve kendilerine karşı yabancılaşırlar. Yabancılaşma Marksist yaklaşımın sisteme yönelik en

keskin eleştirisi ve artı değer eleştirisinden sonra sömürü ilişkilerini, sınıflar arasındaki farklılığı ortaya çıkaran en önemli kavramdır.

İnsanlar toplumsal dünyayı kendi etkinlikleriyle yaratsalar bile; kapitalist dünya insanların yabancılaşma ve ezilmişliği yaşadıkları bir dünya, ilişkilerin kişisel olarak yaşandığı bir dünyadır. “Ekonomi politik bir insan olarak proleterle değil, aksine bir koşum atı olarak, ihtiyaçları kesinlikle bedensel ihtiyaçlarıyla sınırlı bir hayvan olarak ilgilenir” (Marx, 1963). Marx’a göre, proletarya aslında kapitalist toplumda en yabancılaşmış sınıf olsa da, aslında kapitalistler de kar arayışlarında yabancılaşmış bir dünya içinde yaşarlar.

Zengin ve refah içindekiler arasında bile iş ve ilişkiler insani olmaktan uzaktır ve iş insan yaratıcılığının bir ifadesi olmaktan ziyade, insani potansiyelin yadsınmasıdır ve gerçek bir insan toplumu kurmanın önünde bir engeldir. İnsan ve işi kapitalist toplumlarda işbölümü ve mülkiyet ayrışması gibi temel nedenlerle birbirinden kopuktur. Kapitalist toplum tanım gereği yabancılaşmış bir emeğe dayanırken, kapitalistler işçileri sömürmeye, ürettikleri artı – değer kar ve sermaye olarak ellerinden almaya çalışırlar. İşçiler kendi emeklerinin ürünlerine yabancılaşmışlardır (Slattery, 2007: 127).

Marks’a göre proletarya, yani emeğini ücret karşılığı sermayedara satan emekçi sınıfın üretim sürecinde emeğine yabancılaşması ile birlikte yaşamının tümüne egemen bir yabancılık hâkim olmaya başlar ki; bu da sistemi yeniden üretmesinin temel nedenidir. Yani proletaryayı üretim sürecinde emeğine yabancılaştıran üretim sürecinin ve biçiminin kendisi, sistemin devamlılığını sağlar. Marks’a göre, hem sömürüyü gerçekleştirip hem de emekçileri, içinde buldukları koşullara yabancılaştıran kapitalizm kendi devamlılığını bu ilişkilerle garantilemiş olur. Marks’a göre bu sistem içerisinde işçi konumunu değerlendirecek bilince ve bilinçlenmeye sahip olamamaktadır. Çünkü işçi kendi ürettiği ürüne yabancılaşmış ve Marks’ın deyimiyle üretim yaptığı fabrikada “çarkın bir dişlisi” haline gelmektedir.

İşçinin kendi ürünleri üzerindeki kontrolünü yitirmesi. İşçi bir şey ürettiğinde, ister masa ister sandalye, o şey artık kendine değil işverene aittir. Modern fabrikalarda ayrıntılı bir işbölümü yüzünden, işçinin artık üretim süreciyle bir bağlantısı olmadığını hissetmesi. O sadece “çarkın bir dişlisi”dir, onu güdüleyen işin sağladığı iç doyum değil, hafta sonunda alacağı ücretin verdiği iç doyumdur. İşçiler arasındaki ilişkilerin iş arkadaşları ilişkisinden çok rakipler arasındaki bir ilişkiye dönüşmesi, onların, iş, prim ve terfi için yarışan kişiler haline gelmeleri. İşverenle işçi arasındaki ilişkiler eşitler arasında bir ilişki değil, aksine işverenlerin çalışanlarından sağladıkları kazançları azamiye çıkarmaya çalıştıkları efendi / köne ilişkisidir. Bireyin kendi insani doğasını tanıyamaz hale gelmesi – yani kendini artık sadece iş aracılığıyla ifade etmesi. Böylece o işini kendisinin bir parçası olarak hissetmez, ne de gerçek yeteneklerini sergiler. İş artık övünme ve başarı kaynağıdır (Slattery, 2007: 126).

Bu yaklaşımıyla Marks, insanın özüne ilişkin değerlerinden de uzaklaştığının altını çizmektedir. Zira yabancılaşma sadece üretim ilişkilerinde kalmaz insanın yaşam algısına ve insani ilişkilerine de yansımaya başlar ki; bu durum ona göre insanı niteliklerinden uzaklaştıran bir süreci ortaya çıkarmaktadır.

İşçi ne kadar zenginlik üretir, üretimi erk ve hacim bakımından ne kadar artarsa, o kadar yoksul duruma gelir. Ne kadar çok meta üretirse, o kadar ucuz bir meta olur. İnsanların dünyasının değersizleşmesi, nesnelerin dünyasının değer kazanması ile orantılı olarak artar.

Bu olgu sadece şunu dile getirir: Emegın ürettiği nesne, onun ürünü, yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak, ona karşı koyar. Emek ürünü, bir nesne içinde saptanmış, bir nesne içinde somutlaşmış emektir, emegın nesnelleşmesidir. Emegın edimleşmesi, onun nesnelleştirilmesidir. İktisat aşamasında emegın edimleşmesi, işçi için kendi gerçekliğinin yitirilmesi olarak, nesnelleşme nesnenin yitirilmesi ya da nesneye kölelik olarak, sahiplenme yabancılaşma, yoksunlaşma olarak görülür.

Emegın gerçekleşmesi kendini gerçekliğin öylesine bir yitirilmesi olarak gösterir ki işçi sadece yaşamak için en gerekli nesnelere değil ama çalışma nesnelere de yoksun bırakılmıştır... Nesnenin kendini öylesine bir yabancılaşma olarak gösterir ki işçi ne kadar çok nesne üretirse o kadar az sahiplenebilir ve kendi ürünü olan sermayenin egemenliği altına o kadar girer (Marx, 2005: 140).

Ona göre insan kapitalizmin yabancılaşmış üretim ilişkileri içinde hem insani potansiyelini ortaya koyamamakta hem de özgürleşmemektedir. Zira üretim ilişkilerinin yabancılaştırıcı etkisini yaratan kapitalizm ortadan kalmadıkça özgürlük de olamayacaktır.

Yoksulluğu yeniden üreten bu yabancılaşmış ilişkiler Marks'ın anlayışında maddi temelde oluşacak diyalektik çarpışma ile çözülecektir. Bu çarpışma, üretim ilişkilerindeki çelişkilerin gerildiği bir noktada kaçınılmaz olarak dönüşümü ve yeni bir düzeni ortaya çıkaracaktır. Ki; bu düzen ona göre insani yaşam koşullarının yeniden tesis edildiği, yeni bir iktisadi ve bölüşüm temelinde gerçekleşecektir. Bu düzen kapitalizmin çarpık ilişkilerinin bağrında gelişen komünist düzendir. Komünizm, paylaşımı, insanca üretimi ve insanın yaratıcılığını ortaya çıkaracak olan bu düzen proletarya ile burjuvanın karşı karşıya gelmesi ve çarpışması oluşacak olan düzeni tanımlamaktadır. Ve bu düzende kapitalizmin yarattığı özel mülkiyete dayalı sınıf temelli toplum yerine, özel mülkiyetin olmadığı sınıfsız ve eşit bir toplum ortaya çıkacaktır. Bu toplumda üretimin kendisi yani emek, insanı insan kılan niteliğini yeniden kazanacaktır.

Bu örgütlenme, emegın ve ürünün yabancılaşmasının kaldırılması aracılığıyla, her üreticiye kendi üretiminin simgelediği maddi ve kültürel değerlerin eşdeğerini verecek ve böylece her insana insanal bir yaşam biçimi sağlayacaktır.

Tüketim de ussal bir biçimde örgütlenecektir. Sahiplenme gerçekte bencil bir eldecilik ereğiyle maddi malların bir tekele alınması yönünde olmayacak ama insanın genel zenginleşmesi ereğini taşıyacaktır... Üretim ve tüketimin bu ussal örgütlenmesi aracılığıyla insanlar özgürce, dopdolu ve uyumlu bir biçimde örgütlenebileceklerdir. Gerçekte birey ve bireylerin üzerinde bir örgüt olmaktan çıktığı için onların kişiliğinin tam bir açılıp serpilme alanı olacak olan toplum arasında bir özdeşlik kurulacaktır. Ortaklaşa mülkiyet, seninki ve benimki arasındaki ayrımla birlikte bireyler arasındaki karşıtlığı da yok edeceğinden, sömürü ve bencil zevk isteğinden kurtulan insan, kendi kurtulmuş emegının ürünü durumuna gelecek ve doğa ile, kendisi ile, öteki insanlar ile uyum içinde yaşayacaktır (Marx, 2005: 289).

Marks'ın Kuramındaki Eksiklikler ve Sınıfsal Analizlerin Sonu

Marks'ın kuramı ne kadar gerçeğe dokunursa dokunsun belli noktalarda kördür. Erich Fromm'a göre Marks insan kişiliği kavramına önem vermemiştir aynı şekilde insanın tutkularına da kuramında yer vermemiştir. Fromm, Marks'ın belirttiği şekilde insanın sadece toplumsal koşulların biçim verdiği bir varlık olmadığını insanın aynı zamanda içinde bulunduğu koşulları şekillendiren potansiyel güçleri içinde taşıdığını belirtmektedir.

Dolayısıyla insan karmaşık tutkuları ve karakter özellikleri ile bütüncül şekilde bakılması gereken bir varlıktır ve bu özellikleri ile içinde bulunduğu koşulları değiştirebilecek potansiyele sahiptir. Fromm, Marks ve Engels'in ekonomik belirleme temelinde yaptığı tarihsel toplumsal değişim kuramının eksikliğini belirtirken kültür üreten bir varlık olan insanın içinde bulunduğu koşulları değiştirebilen yönüne eğilir. Fromm'a göre Engels ve Marks kuramlarındaki bu eksikliği gideremese de mektuplaşmalarına bakıldığında bunun eksikliğini farkına varmışlardır.

“Marx insan tutkularının karmaşıklığına gereken önemi vermemiştir. İnsan yaradılışında tarihsel gelişmeyi biçimlendiren ekonomik koşullarla sürekli bir alışveriş içinde bulunan gereksinimler ve yasalar bulunduğunu yeterince görememiştir. Yeterli ruhbilimsel sezgi ve anlayıştan yoksun olduğundan Marx'ın insan kişiliği kavramı yetersiz kalmıştır. Bir yandan toplumsal ve ekonomik düzen tarafından biçimlendirilirken aslında insanın bir yandan da onu biçimlendirdiğini Marx fark etmemiştir. İnsanın yaradılışından ve varoluş koşullarından kaynaklanan insan gelişmesinde en önemli itici gücü oluşturan tutku ve yönsemeleri yeterince görememiştir. Ne var ki bu yetersizlikler tek yönlülüğün getirdiği sınırlılıklardır. Bunlara her türden üretici bilimsel görüşte rastlıyoruz. Marx'la Engels kendileri de bu sınırlılığın farkındaydılar. Bu durumun farkında olduğunu Engels herkesçe bilinen bir mektubunda dile getirmiştir. Bu mektupta buluşlarının çok yeni olmasından dolayı tarihi yalnızca ekonomik koşulların belirlemediği kültürel etkenlerin de toplumun ekonomik temelini etkilediği gerçeğine Marx'la kendisinin yeterli dikkatle eğilmediklerini belirtmiştir” (Fromm, 1996: 244, 245).

Fromm'a göre Marks'ın kuramının değerini asla azaltmasa da işçi sınıfı üzerine olan görüşleri de eksiktir. Zira Marks işçi sınıfının sömürsü konusunda son derece haklı tespit ve çözümler yaparsa da kuramında bu sınıfa insanlığın kurtuluşu temelinde yüklediği rol gereksiz bir yüceltmedir. Marks işçi sınıfına romantik bir yüceltme ile yaklaşır ancak bunu gerçekliğin imkânı ya da bu sınıfın insani yönelimlerine göre değerlendirerek yapmaz. Bu onun kendi teorisindeki bir plandır.

“Marx gittikçe daha çok anamalcılığın salt ekonomik çözümlenmesiyle ilgilenmeye başladı. Temel varsayımlarının ve ön-tahminlerinin ancak kısmen doğru ve büyük ölçüde yanlış içinde olması Marx'ın ekonomik kuramının önemine gölge düşürmez bu yanlış işçi sınıfının durumunu (görece olarak) ister istemez kötüleşeceği yolundaki varsayımı konusunda doğrudur. Marx işçi sınıfını romantik biçimde yüceltmekle de yanılmıştır. Bu yüceltme işçi sınıfının insanca gerçeklerinin gizlenmesiyle varılan bir yargı olmaktan çok salt bir kuramsal planın sonucunda ortaya çıkmıştır. Ama eksiklikleri ne olursa olsun Marx'ın ekonomik kuramı ve anamalcı ekonomik yapıyı derinliğine çözümlenmesi bilimsel bir görüş açısından bakıldığında tüm öteki toplumcu kuramları kesinlikle aşan bir ilerleme sayılmalıdır” (Fromm, 1996: 245).

Erich Fromm'a göre Marks'ın kuramının amacı insanın insanca yaşama koşullarının sağlanması için gerekli alt yapının kurulması, herhangi bir engelleme ile karşılaşmayacak olan insansal potansiyelinin hayata geçmesidir. Onun yaptığı tüm mekanik ve sınıfsal çözümler bu amaca ulaşmak içindir. Kapital ve sermaye eleştirisi yaşama geçemeyen ölü emeğin ve çok değer yüklediği insansal potansiyelin durumunu anlatmak içindir. Çünkü onun amacı kendini gerçekleştirmesi gereken insanın bu süreçte insani potansiyelini hayata geçirmesidir. Aşırı zenginlik ve aşırı yoksulluk üreten bu sistemin değişmesini istemesinin temelinde bu gerçeklik yatar. Sermayenin birikimi ve uzlaşmaz çelişkiler temelinde çözümler yaptığı

kuramda tek amaç insanın kurtuluşunu hazırlamaktır. Ancak kuramında bu amaçtan çok ekonomik çözümlemeyi ele alması kuramının zayıflığını da beraberinde getirmiştir. Zira insanın potansiyelinden ve özgürlüğünden çok ekonomik çözümlemeye yönelme insana ilişkin belli gerçekleri görmesini de engellemiştir.

Fromm'a göre Marks, ekonomik kaygılara yönelik çözümlemesi ağırlık kazandıkça insanın özgürlük istemi kadar yıkıcılık potansiyeline sahip olabilen bir varlık olduğunu göremedi. Marks aydınlanmanın tüm hümanizmini kuramında ele alıp insanı bu temelden hareketle tanımlasa da bu tanımlama eksik kalmıştır. Zira salt ekonomik engellemeler ortadan kalktığında insanın mutlaka kendini gerçekleştirmeye ve iyi olana yöneleceğine dair ön görüşü aşırı bir iyimserliktir.

“... Kuramın güçlü yanı onun aynı zamanda zayıf yanını da oluşturuyordu. Marx ekonomik çözümlemesine insanın yabancılaşma koşullarını bulabilmek amacıyla başlamıştı. Bir yandan bunun oldukça kısa bir inceleme gerektireceğine inanırken bilimsel çalışmasının daha büyük bir kesimini hemen hemen bütünüyle ekonomik çözümlemeye ayırdı. İlk amacını insanın özgürlüğüne kavuşturulmasını hiçbir zaman gözden yitirmese de gerek anamalcılığın eleştirisi gerekse insancıl anlamda toplumsal amaç gittikçe daha çok ekonomik kaygıların altında gözlerden silindi. Marx insanda onun özgürlükten korkmasına yol açan onda güç tutkusu ve yıkıcılık isteği yaratan akıldışı güçleri göremedi. Tam tersine Marx'ın insan görüşünün ardında insanın doğuştan iyi olduğu varsayımı yatıyordu. İnsanı sakat eden ekonomik zincirler koparılır koparılmaz insanın iyiliği olduğu gibi ortaya çıkacaktı. “Komünist Manifesto'nun sonundaki o ünlü tümce işçilerin “zincirlerinden başka yitirecekleri bir şeyleri olmadığı” içinde çok büyük bir ruhbilimsel yanlış taşır. İşçiler zincirleriyle birlikte zincire vurulmuşken doğan akıldışı gereksinme ve doyum isteklerini de yitirmek zorunda kalırlar. Bu açıdan bakıldığında Marx ve Engels on sekizinci yüzyılın o saf iyimserliğinden kendilerini hiç kurtaramamışlardır” (Fromm, 1996: 246).

Erich Fromm Marks'ın kuramında insan tutkularının karmaşıklığı kadar ahlaki değerlere ve insanın bu yönden kendini aşmasına yer vermediğini bu nedenle kuramının ciddi eksiklikler barındırdığını belirtmiştir. Ekonomik engellemeler ortadan kalkar kalkmaz insanın tüm iyi yönlerinin ortaya çıkacağı görüşü aşırı bir iyimserlik olduğu kadar insanın ahlaki anlamda değişimden geçmesi gerektiği gerçeğini de göz ardı eder. Ekonomik alt yapı eşit şekilde düzenlense de hatta siyasal anlamda ekonomiye paralel yapılanma da buna göre en sağlam şekilde inşa edilse bile eğer bunun içini dolduran insan faktörü yeterli ahlaki olgunluğa erişmemişse ortaya çıkacak tablo eskisinden daha iyi olmayacaktır. Dolayısıyla kuramda insan tutkularına yer vermeyen, aşırı iyimserlik kadar ahlaki yükselişe ve insanın ahlaksal tamamlanmasının toplumsal eşitlik ve adaletin imkânındaki etkisine yer verilmemiştir. Eğer daha eşit ve adil bir toplumsal yapılanma hedefleniyorsa yeni ve daha yüksek bir ahlaksal yönelime ihtiyaç vardır. Sadece ekonomik düzenleme yeterli olsaydı Sovyet tipi bir sosyalist deneme başarısızlığa uğramazdı. Marks ve Engels bunu fark edememiş etmişse de kuramlarında yeterince ortaya koyamamışlardır.

“İnsanın tutkularının karmaşıklığını yeterince değerlendirememek Marx'ın düşüncesinde çok tehlikeli bir yanışa yol açmıştır. Her şeyden önce Marx insandaki ahlaksal etkene gereken önemi vermemiştir. Ekonomik değişiklikler başarılı olduğunda insandaki iyi yanın kendisini hemen belli edeceğini varsaydığı için Marx kendi içlerinde ahlaksal değişimden geçmeyen insanların daha iyi bir yaşam yaratamayacaklarını görememiştir. Marx yepyeni bir ahlaksal yönelişin gerekli olduğuna dikkat etmemiş hiç değilse bunu açıkça belirtmemiştir. Oysa bu

olmadan tüm siyasal ve ekonomik değişiklikler boşuna yapılmış olacaktır... İkinci yanlış Marx'ın toplumsallaştırılmasının gerçekleşmesine tanıdığı olanaklardaki büyük ve garip yargı yanlışlığıdır. Yeni ışığı görmeden önce Batı dünyasını saracak karanlığı önceden gören Prudhon ve Bakunin (daha sonra Demir Ökçe'de JackLondon) gibi yazarların tersine Marx ve Engels "iyi toplumun" hemen ortaya çıkıvereceğine inanıyorlardı. Komünist ya da faşist yetkecilik biçiminde yeni bir barbarlık ve daha önce eşi görülmemiş yıkıcılıkta savaşlar yaşama olasılığının belli belirsiz farkındaydılar. Marx ve Engels'in düşüncesindeki kuramsal ve siyasal yanılgılar gerçekçi olmayan bu yanlış değerlendirmeden doğmuştur. Lenin'le başlayan toplumsallaştırılmasının yıkılmasının nedeni de budur" (Fromm, 1996: 246, 247).

Erich Fromm'a göre Marks'ın kuramında eksik olan bir diğer faktör üretim araçlarının toplumsallaştırılması konusuna aşırı değer yüklenmesidir. Kapitalist üretim biçimini toplumsallaştırmak Marks için ütopyasının gerçekleşmesi için yeterli bir koşuldur. Fromm'a göre Marks, insana on sekizinci yüzyılın hümanizmi içinden aşırı bir iyimserlikle yaklaşmaktadır. Aynı zamanda insana aydınlanmanın aşırı akılcılığı ile yönelen Marks için ekonomik düzenleme yeterlidir. Ancak insandaki tutkuları ve akıl dışı yönsemeleri göremeyen bu yaklaşım Fromm'a göre eksiktir. İnsan bu alt yapı kurulduğunda beklenildiği gibi tüm iyi yönleri ile ortaya çıkması beklenen bir varlık değildir. İnsan tutkuları, yıkıcı eğilimleri olan ve kuramda öngörülenin aksine akıl dışı şekilde davranabilen bir varlıktır.

"Üçüncü yanlışsa Marx'ın üretim araçlarının toplumsallaştırılması amacının anamalcı toplumun toplumcu işbirlikçi bir topluma dönüştürülmesi için yalnızca gerekli değil yeterli koşul olduğu yolundaki görüşüdür. Bu yanılığın temelinde de gene Marx'ın insana aşırı yalınlaştırılmış aşırı iyimser ve aşırı akılcılığa kapılmış bir gözle bakması yatar... Çevresel etkenlerde hemen meydana gelecek değişiklikler konusunda değişiklikler konusunda da Marx on sekizinci yüzyıl ansiklopedicileri ölçüsünde iyimserdi. Ekonomik değişikliklere bağlı olarak bir günde dönüştürülmesi olanaksız akıl dışı ve yıkıcı tutkuların önemini yeterince kavrayamıyordu" (Fromm, 1996: 247).

Erich Fromm'a göre insandaki yıkıcılığın ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu en derinden fark eden kişi Freud'dur. Freud'a göre insandaki yıkıcılık güdüsü ortadan kaldırılamaz ve oldukça büyük bir güce sahiptir. Ancak Marks toplumcu düşünüyü gerçekleştirebilmeye odaklanmış ve insandaki bu potansiyeli görememiştir. Erich Fromm'a göre Marks'ın fark edemediği bir diğer nokta ve kuramındaki temel eksikliklerden biri de toplumsal organizasyon içinde insan ilişkilerine yeterince derinlikle bakamama noktasındadır. Marks ekonomik düzenlemeye aşırı odaklandığından işçinin işyerindeki ilişkileri ile içinde bulunduğu ortamın kendisi için anlamını görememiştir.

"Birinci dünya savaşı deneyiminden sonra Freud bu yıkıcılığın ne denli güçlü olduğunu anladı ve yıkıcılık güdüsünün Eros ölçüsünde güçlü ve ortadan kaldırılamaz olduğunu kabul ederek tüm dizgesini büyük ölçüde değiştirdi. Marx bu türden bir biçimlenmeye hiçbir zaman ulaşamamış ve toplumsallaştırılma amacını hemen gerçekleştirebilmek için üretim araçlarının toplumsallaştırılması gerektiği yolundaki yalın çözümünü hiçbir değişikliğe uğratmamıştır... Bu yanlışın öbür kaynağı da Marx'ın siyasal ve ekonomik düzenlemelerine aşırı önem vermesi olmuştur. Marx işyerinin "halk"ın – "devlet"in hükümet bürokrasisinin ya da hisse sahiplerinin parayla çalıştırıldığı işçinin kişiliği açısından hemen hemen hiçbir önem taşımadığını garip bir gerçek dışılık içinde görmezlikten gelmiştir. Kendi kuramsal düşüncesine taban tabana zıt bir tutum içinde gerçekten önemli olan şeylerin asıl ve gerçekçi çalışma koşulları işçinin işiyle işçi arkadaşlarıyla ve kuruluşu yönetenlerle ilişkisi olduğunu görememiştir" (Fromm, 1996: 247).

Erich Fromm'a göre Marks, ünlü antropologlar Morgan ve Bachofen'in kuramlarından etkilenmiş ve yaşamının sonuna doğru kendi kuramında bazı değişikliklere yönelmiştir. Marks, kendi evrimsel, tarihsel değişim modelinde var olan aşamaları (ilkel komünal- avcı toplayıcı feodal- kapitalist- komünist) bu kuramlara bakarak tekrar ele almıştır. Buna göre insanın toplumcu aşamaya geçişi mutlaka kapitalist evreden geçtikten sonra gerçekleşecektir yönündeki evrimsel görüş bu kuramlarla birlikte eleştiriye açık hale gelmiştir. Zira Marks insanlığın daha önceki dönemlerinde de toplumcu ekonomik örgütlenme biçimlerinin var olduğunu Morgan ve Bachofen'in kuramlarına bakarak görmüştür. Aynı zamanda tarihsel maddecilik kuramlarında ekonomiyi aşırı ağırlık verdiklerini ve düşüncelerin toplumsal ve tarihsel anlamda insan dünyasını değiştirme gücünü yeterince vurgulamadıklarını özellikle Engels fark etmiş ve belirtmiştir. Ancak bu iki eksikliği de fark etmelerine rağmen Marks da Engels de kuramlarında bu yönde bir değişiklik yapmamışlardır.

“Yaşamının daha sonraki yıllarında Marx kuramında belli bazı değişiklikler yapmaya hazır gibidir. Bunların en önemlisi Bachofen ve Morgan'ın çalışmalarının etkisi altında kalarak yaptığı değişikliklerdir. Böylece Marx toprak üzerinde işbirliği ve özel mülkiyeti paylaşma temeline dayanan ilkel tarım toplumunun gizilgüç olarak toplumsal örgütlenme biçimini içinde taşıdığına inanmaya başladı. Bu toplumsal örgütlenme biçimi anamalcı üretim evresinden geçmeksizin doğrudan doğruya daha yüksek toplumsallaşma biçimlerine gidebilirdi... Engels tarihsel maddecilik kuramlarında fikirlerin gücüne yeterli dikkatle eğilmediklerini kabul etmiştir ama geliştirdikleri dizgede gerekli olan köklü düzeltmelerin yapılması işini Marx ve Engels gerçekleştirememişlerdir” (Fromm, 1996: 248).

Erich Fromm'a göre Stalinciliği görmüş ve dünya savaşlarına tanık olmuş kişiler olarak Marksizmin eksiklerini bu günden görmek bizler için çok daha kolaydır. Ancak bu durumların yaşanmış olması kuramı değersiz kılmaz sadece eksik yönlerini görüp daha bütünlüklü bakabilmemiz açısından bir fırsat olarak ele alınmalıdır. Marks'ın kuramında en büyük eksik insanın ahlaki yönden tamamlanışını ele almamış olmasıdır. Aynı zamanda insanı ve insan dünyasını sadece ekonomik yoksunluklar temelinde ele alarak analiz etmesidir. İnsan her yönüyle ele alınarak değerlendirilmesi gereken karmaşık ve çok yönlü bir varlıktır. Dolayısıyla insan dünyasına da tek yönden bakılamaz ve tek yönlü açıklamalara bağlı çözüm önerileri sunulamaz. Fromm'a göre insan dünyasında tek yönlü çözümler ya da toplumsal yapıda tek taraflı gelişimin hedeflenmesi her zaman aşırılıkları beraberinde getirmiş ve sağlıklı bir insan tipi ve sağlıklı toplum ortaya çıkmamıştır. Salt ekonomik düzenlemeye bağlı yaklaşımın yüceltilmesi Stalinizmi sadece ruhsal ve tinsel gelişimi hedefleyen yaklaşım Katolik Kilise'sini ortaya çıkarmıştır.

“Yirminci yüzyılın ortasında bizler için Marx'ın yanılığını görmek çok kolaydır. Bu yanılığının Rusya'da trajik bir biçimde nasıl örneklendiğine tanık olduk. Stalincilik toplumcu ekonominin ekonomik açıdan başarıyla işleyebileceğini kanıtlarken öte yandan kendi başına hiç de bir eşitlik ve işbirliği ruhu yaratmaya yetmediğini kanıtlamıştır üretim araçlarının “halkın” eline geçmesinin insanların sını ve siyasi bir bürokrasi tarafından sömürülmesini gözlerden saklayan ideolojik bir örtü olabileceğini göstermiştir. Toplumculuk özellikle Marksizm toplumsal ve ekonomik değişikliğin zorunlu olduğunu vurgulamış olsa insanların içinde yapılması gereken değişiklikleri ihmal etmiştir. Bu değişiklikler yapılmadan ekonomik değişim hiçbir zaman “iyi toplum”u yaratamaz. Son iki bin yıldaki bu büyük düzeltmelerin her biri yaşamın bir kesimini öbürlerini dışarıda bırakarak vurgulamıştır. Bunların getirdiği düzeltme ve yenileme önerileri köktencidir – ne var ki sonuçlar neredeyse bütünüyle başarısızdır. İncil'in öğrettikleri Katolik Kilise'sinin kurulmasına yol açmıştır. On

sekizinci yüzyıl akılcılarının öğretileri Robespierre ve Napolyon'u getirmiştir. Marx'ın öğretileri de Stalin'i" (Fromm, 1996: 248, 252, 253).

SONUÇ

Günümüzde sosyal bilimler içinde ağırlıklı olan sınıf tartışmalarının Marks'ın kuramına dayanan kökleri sosyal gerçekliği bütünüyle görememe riski ile karşı karşıyadır. Marks'ın kuramında yer alan, sınıfsal analizlerde sıkça yinelenen ve gelmesi beklenen sınıf hareketinin ortaya çıkmaması bu riskin en açık örneğini teşkil etmektedir. Sınıf, günümüzde halen bir gerçeklik olarak varlığını sürdürse de sosyal bilim tartışmaları içindeki sınıfsal analizlerde sıkça vurgulanan ideolojik sınıfsal refleks ile ilgili ciddi bir eksiklik olduğu söylenebilir. Klasik sınıf tartışmaları içinde vurgulanan sınıfsal harekete bağlı daha adil bir bölüşümü gerçek kılabilecek çatışma ve buna benzer vurguların en büyük eksiği Marks'ın kuramındaki eksiklik ile ilgilidir.

Marksist teori içinde kendisine çok fazla anlam yüklenen işçi sınıfı beklenen değişimi (sosyalizm) ortaya çıkararak siyasi bir figür olmaktan uzaktır. Bunun temellerine inildiğinde çok farklı nedenler sıralanabilir. Örneğin klasik yaklaşımlar içinde kapitalizmin sınıf bilincini parçalayan stratejileri sosyoloji tartışmaları içinde çok sık karşılaşılabileceklerden biridir. Oysa modern insana sınıf konumları üstünden ve biraz daha derinlikle bakıldığında sorunun sınıfsal konumların üzerinde ahlaki bir krizle ilgili olduğunu görmek mümkündür. Yabancılaşma sadece tek bir sınıf içinde değil tüm sınıfsal konumlar içinde karşılaşılan bir durumdur ve modern çağın karakterini biçimlendiren en önemli dinamiklerden biri olarak tanımlanabilir.

Bu çerçevede gerçek ve adil bir dönüşümün imkanından söz edebilmek için insanın modern çağda içinde bulunduğu yabancılaşmış karakterinin değişmesi gerekmektedir. İnsan yaşamını insanca kurmak zorunda olan tek varlıktır ve vicdanına göre yaşamayı seçerek varoluşunu tamamlaması gerekmektedir. Bu nedenle herhangi bir sınıf ve toplumsal konumdan bağımsız olarak kendini kurmalı ve yaşamında sevgiyi, insanca bölüşümü amaç edinmelidir. Bu amaç eylemlerinde somut bir şekilde ortaya çıktığında daha adil ve insanca bir düzenin imkanı gerçekleşebilecektir. Söz konusu insanca tutum insanın sınıfsal konumundan bağımsız olarak insan olmasından ve etik kaygılarından doğan varoluşsal çelişkisi nedeniyle gerçekleşebilecek bir potansiyel olarak her bireyde ortaya çıkmayı beklemektedir. Bu nedenle daha adil ve eşit bir bölüşüme dair tartışmaların sınıf çatışmaları noktasından bireysel sorumluluk, etik, insanca tutum ve vicdani itkiye bağlı eylemler temeline taşınması gerektiği söylenebilir.

İnsanı kendinde amaç edinecek bir anlayışın üretim tüketim ve yaşam döngüsünde yaratacağı büyük değişimin önemi vurgulanmalıdır. Tüm bu tartışmalar ışığında bilinen ideolojik refleks temelli beklentileri içeren sınıf tartışmaların yetersiz kaldığı ve büyük oranda sonuna geldiği söylenebilir. Bu çerçevede insanın birey olarak kendini kurarak insanca bir sorumlulukla yaşamasının gerekliliği üzerinde durulmalı ve etik sorumlulukla inşa edilecek yeni bir yaşam anlayışının üzerinde vurgulanmalıdır. Erich Fromm'un deyişiyle Marx'ın bir adım ötesine gidilmeli ve sadece sömürülen sınıf içinden gelecek bir refleks üzerinden değil, sınıflar üstü temelde insanı amaç edinmiş bir tavrın yaratacağı dönüşüm üzerinde durulmalıdır. Zira insan içinde bulunduğu sınıfsal konumdan bağımsız olarak insanca olanı seçebilen bir türdür ve tüm

ideolojilerin üstünde vicdani itkiyle hareket ederek daha adil bir düzeni inşa edebilir. İdeolojik kökleri farklı olsa da insana temkinli bir saygı ile yaklaşan her politik geleneğin kendi ülkesindeki eğitim kurumlarında amaç insan olmalı ve insana saygıyı içermelidir. Adaleti mümkün kılacak olan tüm eylem ve ilişkilerde vicdanın, insan onurunun ve ona saygının temel alınmasıdır.

KAYNAKLAR

- Cevizci, A.** (2005) *Artı değer*, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları
- Cevizci, A.** (2005) *Üstyapı*, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları
- Cevizci, A.** (2005) *Sınıf Çatışması*, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları
- Cevizci, A.** (2005) *İdeoloji*, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları
- Cevizci, A.** (2005) *Sınıf*, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları
- Cevizci, A.** (2005) *Sınıf Bilinci*, Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları
- Öngen, T.** (1996) *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*, İstanbul, Alan Yayıncılık
- Marx, K.** (2005), *1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, Çeviri: Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları
- Marx, K.** (2005), *1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe, Fizyokrasi, Yalnızca Toprak Mülkiyetini Yabancılaşmış İnsan Durumuna Getirir*, Çeviri: Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları
- Marx, K.** (1999), *Artı-Değer Teorileri*, Çeviri: Yurdakul Fincancı, Ankara, Sol Yayınları
- Marx, K, F. Engels,** (1994), *Kutsal Aile- Proleteriyada İnsan, Gerçekte Kendi Kendini Yitirmiş ama Aynı Zamanda da Bu Yitirmenin Teorik Bilincini de Kazanmıştır*, Çeviri: Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları
- Marx, K, F. Engels,** (1994), *Kutsal Aile-Bay Edgar, Tikel Bir Varlık Durumuna Getirdiği "Sevgi"yi İnsandan Ayırarak ve Ona Bağımsız Bir Varoluş Vererek, Sevgiyi Bir "Tanrı" Yapar*, Çeviri: Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları
- Slattery, M.** (2007) *Tarihsel Materyalizm*, Sosyolojide Temel Fikirler, Çeviri: Ümit Tatlıcan, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, İstanbul, Sentez Yayıncılık
- Slattery, M.** (2007) *Yabancılaşma*, Sosyolojide Temel Fikirler, Çeviri: Ümit Tatlıcan, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, İstanbul, Sentez Yayıncılık
- Turner, J, Beegley, L, Powers, C.** (2010) *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çeviri: Ümit Tatlıcan, İstanbul, Sentez Yayıncılık

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 60 Mart - Nisan 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Fromm, E. (1996) *Sağlıklı Toplum, Yabancılaşma*, Çeviri: Yurdanur Salman Zeynep Tanrısever, İstanbul, Payel Yayınevi

Fromm, E. (1996) *Sağlıklı Toplum, Engellenmeme İlkesi* Çeviri: Yurdanur Salman Zeynep Tanrısever, İstanbul, Payel Yayınevi